

РОЛЬ СУДУ У ВИЗНАЧЕННІ РОЗМІРУ ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ (НЕМАЙНОВОЇ) ШКОДИ

ЧОРНОБАЙ Євгеній Анатолійович - помічник судді, Апеляційний суд Полтавської області

Уголовно-процессуальное законодательство предоставляет широкие полномочия всем участникам уголовно - процессуальной деятельности для того, чтобы каждый, кто совершил преступление, был привлечен к ответственности. Возмещение морального (неимущественного) вреда является одним из основных прав граждан, закрепленных в Конституции Украины. Согласно действующему законодательству, моральный вред может заключаться в унижении чести, достоинства, престижа или деловой репутации, моральных переживаний в связи с ухудшением состояния здоровья, разрушении нормальных жизненных связей из-за невозможности продолжения активной общественной жизни и т.д.

Проанализирована нормативно-правовая база, регулирующая возмещение морального (неимущественного) вреда. Определены проблемные вопросы и пути совершенствования порядка компенсации морального вреда.

Ключові слова: розмір відшкодування, процесуальний порядок відшкодування, компенсація, складові моральної шкоди, трактування моральної шкоди, зміст матеріальної шкоди, моральна шкода в міжнародному праві.

Актуальність статті

Проблема вирішення суддями різних інстанцій питань компенсації моральної шкоди була і є актуальною як для радянського періоду, так і теперішнього часу, що підтверджується багаточисленними працями різних науковців. Участь суду на сучасному етапі розвитку суспільства характери-

зується розмаїттям свої форм і знаходить конкретне вираження у прийнятті ним рішень з різноманітних питань, що виникають у суспільстві. Здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, суд забезпечує кожному право на справедливість та повагу до прав і свобод, гарантованих Конституцією України і законами України, а також міжнародними договорами.

Ціль статті: визначити роль судової гілки влади у визначенні розміру компенсації моральної (немайнової) шкоди у кримінальному провадженні, як елементу компенсації.

Теоретичні розробки

У юридичній науці питання щодо потреби формулювання ролі суду у компенсації моральної шкоди непоодинокі піднімали А.Ефімов та А.Поповченко, які зазначали, що при вирішенні розміру стягнення за страждання слід керуватися вимогами добросовісності, розумності та справедливості. Разом із тим І.А. Марогулова висловлювала думку про те, що при вирішенні питання про розмір компенсації моральної шкоди суддя повинен бути неупередженим, об'єктивним та справедливим.

Вивчення даної проблеми включало в себе монографії вчених, у яких було сформульовано наукову концепцію захисту майнових та немайнових прав потерпілих від кримінального правопорушення. Вирішенням вказаного питання в Україні займали-

ся В.Т. Нор, М.І. Гошовський, О.П. Кубинська та ін.

Дискусія з приводу компенсації моральної шкоди велась досить активно, про що свідчать праці Є.А. Харитонова, Я.М. Шевченко, Є.Є. Воронова, С.Є. Сиротинко, З.В. Ромовської, Н.В. Терещенко, М.Малеїної, В.Петренко, С.А. Беляцкіна, Є.Є. Воронова, Л.Н. Демідова, В.П. Палюк, В.М. Тертишник, В.Я. Понарін, М.С. Строгович та інших науковців.

Для більш ефективного та доцільного регулювання відносин постала необхідність у визначенні чітких кроків, якими повинен керуватися суддя при визначенні розміру відшкодування шкоди.

Виклад загального матеріалу

Необхідність співвідношення висновку судді із засадами компенсації моральної шкоди спирається не лише на теоретичне бачення. Узагальнення судової практики свідчить, що такий етап має місце при визначенні розміру компенсації за страждання. Верховний Суд України вказав, що суди визначають розмір компенсації моральної шкоди, виходячи із конкретних обставин провадження, при повному їх з'ясуванні та рекомендував зважено підходити до визначення розміру майнового стягнення за пережиті страждання, наголосив на обов'язку мотивувати висновки. Так, у постанові Пленуму ВСУ від 31.03.1995 року №4 висловлена пропозиція враховувати вимоги розумності, виваженості, справедливості. Суддя ВСУ П.І. Шевчук із схваленням оцінив включення вимог розумності та справедливості при визначенні розміру компенсації моральної шкоди у Цивільний Кодекс.

Таке ставлення найвищої судової інстанції до принципів компенсації моральної шкоди, звичайно, не випадкове. Саме судова практика дозволяє відшукання юридичних та етичних засад, дотримання яких робить компенсацію моральної шкоди не лише законною, а й справедливою. Окрім того, такі принципи полегшують суддям формування внутрішнього переконання щодо обсягу належної до сплати потерпілому суми, майна.

В.Черданчук включив до структури

критеріїв визначення розміру компенсації моральної шкоди вимоги справедливості та розумності. Принцип повної компенсації моральної шкоди запропонувала закріпити і О.В. Капліна. Професор В.Т. Нор, Г.Фединяк слушно відзначають, що компенсація моральної шкоди не повинна вести до збагачення потерпілого. На думку А.І. Загорулька, суд при визначенні розміру компенсації моральної шкоди повинен виходити із принципів справедливості, розумності та доброї совісті.

Найбільш повно та різнобічно сформулювала принципи компенсації моральної шкоди, якими повинен керуватися суд, С.І. Шимон. Автор до кола цих засад віднесла: рівність (втраченого блага і того, яке може бути надбане), сумлінність, розумність, поміркованість та справедливість. Автор також сформулювала загальне правило: розмір компенсації має бути не більше, ніж достатнім для розумної втіхи потерпілого і не має призводити до його збагачення.

Перевірка відповідності висновку про розмір майнового стягнення за страждання системі принципів компенсації моральної шкоди збільшує узгодженість конкретного акту правозастосування із юридичною метою інституту, наближає висновки суду до задуму законодавця та соціального запиту щодо ефективного правового захисту. Слід зазначити, що вказані принципи адресовані усій національній судовій системі – як судам першої інстанції, так і контрольним судовим інстанціям. Останні можуть використовувати наведену систему принципів з метою перевірки вирішення цивільного позову про компенсацію моральної шкоди по суті.

До системи принципів судової компенсації моральної шкоди можна віднести: справедливість, моральну та соціальну виправданість, розумність, достатність для розумної втіхи позивача, реальність виконання.

Оскільки поняття моральної шкоди є цивілістичною категорією, то і критерії оцінки її розмірів, які в тому числі повинні застосовуватись і при розгляді такого цивільного позову в кримінальному провадженні, повинні бути закріплені і в цивільному законодавстві.

З огляду на вказане, заслуговує на увагу думка з цього приводу М.Маленіної, що при визначенні розміру компенсації за заподіяну моральну шкоду стосовно кожної конкретної справи необхідно приймати до уваги: суспільну оцінку порушеного блага, ступінь вини правопорушника, тяжкість наслідків правопорушення, життєві умови потерпілого (службові, сімейні, побутові, матеріальні, стан здоров'я, вік та інші), сферу поширення неправдивих відомостей (в масовому виданні чи вузькому колі осіб), тяжкість тілесних ушкоджень, ступінь рідності загиблого та позивача, матеріальний стан сторін та інші.

Іншим важливим елементом у визначенні розміру компенсації моральної шкоди є її межі. Нормами ЦК України встановлено тільки мінімальний розмір стягнення такої шкоди, який не може бути менше п'яти мінімальних розмірів заробітної плати. З інших нормативних актів, якими передбачено відшкодування моральної шкоди, тільки п.11 Правил відшкодування власником підприємства, установи і організації або уповноваженим ним органом шкоди, заподіяної працівникові ушкодженням здоров'я пов'язаним з виконанням ним трудових обов'язків, затверджених постановою Кабінетом Міністрів України від 23.06.2003 року N 472, містить норму, яка передбачає розмір заробітної плати незалежно від будь-яких виплат.

З огляду на викладене, деякі правники, зокрема В.Петренко, задаються питанням: „Чи можна ці норми поширити на всі випадки, коли йдеться про компенсацію моральної шкоди, чи слід застосовувати їх лише у якихось конкретних випадках ?” Далі він вказує, що у Цивільному кодексі України потрібно передбачити норму, яка б мала універсальний характер і могла б застосовуватись у всіх випадках, коли законом встановлюється відповідальність за моральну шкоду.

Що стосується методики оцінки судом моральної шкоди, то вона ґрунтується на основі методів оцінки моральної (немайнової) шкоди, які існують на сьогодні у світовій практиці. Зокрема, у США практикують два підходи до цього питання. Так, у дея-

ких випадках застосовують часовий підхід, який передбачає, що гострота переживань пом'якшується із плином часу. Суть іншого підходу полягає в тому, що „вартість” болю та страждань слід оцінювати за допомогою ринкових критеріїв. Звідки випливає, що суду необхідно встановити, за яку суму потерпілий погодився б добровільно пережити певний біль, і вказати її у рішенні, призначеному до виконання.

У Російській Федерації пішли своїм шляхом вирішення: склали мало не прецедент презюмованої (передбаченої) моральної шкоди з невизначеним ґрунтуванням її калькуляції на „стражданнях, які має відчувати якась „середня”, що „нормально” реагує на здійснювані щодо неї неправомірні дії, людина”. У судових психологів виникає резонансне запитання: а яка це „середня” людина і як це реагувати „нормально”? Незрозуміло, як можна висувати вимогу однакового для всіх „нормального” реагування на протиправні дії, якщо сприйняття кожної людини індивідуальне, що й робить її живою та неповторною, відмінною від інших, соціальним індивідуумом і учасником правовідносин.

Позитивним є те, що даний підхід не знайшов свого застосування в судовій практиці, його обґрунтовано критикують правники, у тому числі і російські. Оскільки відшкодуванню підлягає не презюмована (тобто призначена на підставі опосередкованого „нормального” сприйняття опосередкованої людини), а дійсна моральна шкода, яку завдали конкретні обставини конкретній особі, яка має певні особливості, звички, цінності й індивідуальне сприйняття.

У системі англо-американського права існують концептуальний, особистісний та функціональний підходи до оцінки судом моральної шкоди. При концептуальному підході проводять аналогію з майновою шкодою. Його прибічники вважають, що життя людини, функції організму є такими саме цінностями, як і майно. Отже, будь-яка частина тіла має об'єктивну цінність і в разі пошкодження чи втрати підлягає відшкодуванню. Судова практика дозволила напрацювати певну схему. Щоправ-

да, застосовують її тільки до кримінально караних діянь, а не до цивільного-правових. Відшкодуванню підлягає не будь-яка моральна (немайнова) шкода, а психічні та фізичні страждання, які тривають не менше шести тижнів із моменту вчинення злочину. Критики цього підходу слушно стверджують, що не можна обмежуватись цією схемою, необхідно враховувати умови життя потерпілого, його соціальні зв'язки, особливості професійної діяльності, хобі тощо, тобто всі якості: професійні, соціальні та психологічні.

Функціональний підхід передбачає неможливість встановити ціну щастя, а звідси, на думку його прибічників, суд має призначити таку суму, яка достатня для його „розумної розради”. Згідно з особистісним підходом, глибина переживань залежить від індивідуальності особи, особистісного сприйняття подій. Тому адекватна оцінка моральної шкоди потребує комплексного обстеження особи з метою дослідження структури його особистості, системи цінностей, психофізіологічної специфіки, зокрема особливостей сприйняття. Для цього необхідно відокремити особистісно значущі немайнові втрати позивача, що зумовили моральні страждання. У чому вони можуть полягати, частково вказано в пункті 3 Постанови Пленуму Верховного Суду від 31.03.1995 року зі змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму ВСУ №5 від 25.05.2001 року.

Але цей перелік може бути досягнуто, якщо дійсно мали місце „інші негативні наслідки”, на підставі чого позивач вважає, що йому завдано моральну шкоду, оскільки перелік прав і свобод, гарантованих Конституцією, не є вичерпним. Далі обґрунтування моральної шкоди, оцінка її матеріального еквівалента та відповідно висновок стають предметом судово-психологічної експертизи.

Особистісний підхід відрізняється від інших тим, що дозволяє суду в кожному конкретному випадку прийняти обґрунтоване та зважене рішення щодо оцінки моральної шкоди, завданої конкретній людині, на підставі висновків спеціаліста чи експертного висновку, з урахуванням

характеристик особи позивача, його індивідуального сприйняття тих чи інших психотравмуючих чинників мовою його особистісних смислів. Недоліком методики є її складність для безпосереднього застосування суддями в судах і необхідність через це звертатись до фахівців за відповідним висновком.

Водночас, слід звернути увагу на аргумент порівняння розмірів моральної шкоди при відшкодуванні в рамках кримінального та цивільного процесів. Матеріальні еквіваленти моральної шкоди, які мають числове вираження, піддаються механістичному порівнянню один з одним, на рівні звичаєвої свідомості та так званої середньостатистичної шкали порівняння.

Єдино вірним підходом до оцінки моральної шкоди, з позиції особистості потерпілого, є його особисті цінності. Оскільки цінності різняться, для них одні й ті самі психотравмуючі події мають різне значення і сприймаються по-різному, опосередковано через індивідуальні особистісні смисли. Але це не знімає питання, чому за одними й тими самими категоріями справ суди приймають різні рішення.

Винесення судами різних рішень у подібних справах, зокрема в порядку цивільного законодавства, пояснюється не тільки індивідуальною відмінністю сторін. Адаже докази у справі оцінює і рішення приймає суд, надаючи рівні можливості учасникам в обґрунтуванні своїх позицій.

Висновки

Саме тому, дотримуючись основного принципу судового процесу – диспозитивності та змагальності, – сторони протягом судового засідання надають докази на користь своїх позицій, які й оцінює суддя. Позивачі нерідко недостатнього аргументують завдання моральної шкоди й обґрунтовують її розмір. Тому відповідачеві не важко відвести вимоги позивача або взагалі знайти підстави для закриття справи. Тому почасти і виникають випадки, але абсолютно закономірні ситуації, коли у зв'язку із вчиненням навмисного вбивства суд оцінює моральну шкоду в мінімальном розмірі, а у зв'язку із захистом честі та гідності та

АНОТАЦІЯ

Кримінально-процесуальне законодавство надає широкі повноваження всім учасникам кримінально-процесуальної діяльності для того, щоб кожен, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності. Відшкодування моральної (немайнової) шкоди є одним із основних прав громадян, закріплених у Конституції України. Згідно з чинним законодавством, моральна шкода може полягати у приниженні честі, гідності, престижу чи ділової репутації, моральних переживань у зв'язку з погіршенням стану здоров'я, руйнуванні нормальних життєвих зв'язків через неможливість продовження активного громадського життя тощо. Визначені проблемні питання та наведені шляхи вдосконалення порядку компенсації моральної шкоди.

ділової репутації – у значно більшій сумі. І часто єдиною причиною є далеко не неупередженість суддів, які приймають вказані рішення, не недовершеність законодавства чи відсутність методики оцінки моральної шкоди, а те, наскільки обґрунтовано та аргументовано учасник розгляду виклав свої вимоги, наскільки доказово побудував свою правову позицію, наскільки добре зумів виступити в суді та відстояти у відкритому судовому засіданні своє бачення ситуації. Адже у своєму рішенні суд спирається (чи не спирається за відсутності) тільки на докази, надані сторонами в ході судового слухання.

Література

1. Беляцкин С.А. Возмещение морального (неимущественного) вреда. – М., 1996. – С.25
2. Відшкодування матеріальної та моральної шкоди: Ухвали Верховного Суду України // Юридичний журнал. – 2005. №3(33). – С.116-121
3. Воронов Є.Є. Критерії визначення моральної шкоди особи і матеріальної відповідальності за неї // Держава і права. – 2002. – №15. – С.251-257
4. Демидова Л.Н. Понятие ущерба в праве Украины / Л.Н. Демидова // Проблеми законності. Вип. 82. – Х., 2006. – с. 145-151.

SUMMARY

Criminal-proceeding law gives lots of opportunities for all the members of criminal-proceeding activity for the aim to make all the people, who had committed a crime to be punished. This article contains the information about the compensation of the moral damage, which is one of the basic human rights proclaimed by the Constitution of Ukraine. Due to current law, the moral damage can be observed as a harm of dignity, honour, prestige or business reputation, with a harm of humans health connected with moral worries, the ruining of the constant normal life –connections in a case of incapability of the continuing of an active public life. All the mentioned views of major scientists and lawyers faces that there is no common view on the issue of moral damage and confirms the theory, that on this stage of the discovering of this institution there is no common view on this problem.

The case when everyone has a right for the compensation from the side of the state, governmental institutions, self-governed institutions was learned. The legal and regulatory frame work, which regulates this issue was faced.

The problems, questions and ways of moderizing the way of compensation of the moral damage were discovered.

5. Малейна М. Компенсация за неимущественный вред. – Вестник Верховного Суда СССР, 1991, №5, с.27.
6. Палиук В.П. Моральний вред. – Одесса, 2000. – С.63
7. Петренко В. Деякі питання компенсації моральної (немайнової) шкоди. – Право України, 1995, № 5-6.
8. Понарин В.Я. Защита имущественных прав личности в уголовном процессе, М., 1963.
9. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: Пост. Пленуму Верховного Суду України №4 від 31.03.1995 р. (із змінами, внесеними пост. №5 від 25.05.2001 р.).
10. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса ,т.1, М., 1968, с.257
11. Тertiшник В.М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі: Монографія. – Дніпропетровськ, 2005. – с.389